

Олександр Єремеев,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології,
Національний університет «Кієво-Могилянська академія»
o.yeremeev@ukma.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0000-9175-1421>

НЕОТОТАЛІТАРНИЙ РЕЖИМ: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

В умовах сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, постання соціальних мереж відбувається наростання закритості різноманітних соціальних груп одна до одної, розмивання об'єднавчого консенсусу, притаманного ліберально-демократичному суспільно-політичному ладу, що породжує всеохопну інституційну кризу ліберальної демократії у США та країнах Європи, наростання авторитарних та популістичних тенденцій. Наочним прикладом слугує перемога Д. Трампа на президентських виборах у США 2024 р. В цих умовах постає загроза поширення неототалітаризму, який зміг пристосувати тоталітарні практики до новітніх умов науково-технологічного розвитку, поєднати риси тоталітарного та авторитарного режиму. До таких політичних режимів можна віднести режими у РФ («рашизм», «путінізм»), Республіці Білорусь під проводом А. Лукашенка (вторинний режим, сформований внаслідок впливу РФ), Ісламській Республіці Іран (неототалітаризм як наслідок політизації та інструменталізації релігії), КНР під проводом Сі Цзіньпіна («неомаоїзм»). В США, в умовах другого приходу до влади Д. Трампа, існує загроза встановлення «технофашизму», провідним ідеологом якого є К. Ярвін (Пітер Тіль, Кертіс Ярвін, 2025). Прихильниками такої концепції в другій адміністрації Д. Трампа вважають керівника Департаменту урядової ефективності І. Маска, віцепрезидента Дж. Венса. Актуальність

дослідження феномену неототалітаризму зумовлюється і тим, що наразі не знайдено засобів системної протидії поширенню цього явища.

Відповідно до цього, постає питання формулювання визначення та основних ознак неототалітаризму, спільні та відмінні риси цього політичного режиму, порівняно з класичним тоталітаризмом, адже в сучасній політичній науці не склалося усталеного визначення цього поняття в силу новітнього характеру цього явища.

На думку автора, *неототалітарний режим* – політичний режим, що поєднує риси тоталітарного та авторитарного режимів, характеризується прагненням до всеохопного контролю держави за суспільно-політичним та (значною мірою) приватним життям, адаптацією тоталітарних практик до сучасних умов інформаційно-комунікаційного та науково-технологічного розвитку. Неототалітаризм є характерним для посттоталітарних країн, що не змогли здійснити демократичного транзиту («зворотний тоталітаризм» у РФ та РБ) або для країн, де класичний тоталітарний чи авторитарний лад модифікувався відповідно до викликів зовнішнього та внутрішнього середовища (Іран, КНР). Потенційно такий режим може встановитися у США («технофашизм» К. Ярвіна) як наслідок дезадаптації американського суспільства та його політичної системи до нового типу соціальних комунікацій на основі соціальних медіа, кризи ідентичності щодо місця і ролі США як універсального лідера демократичного світу. Власне, ця криза значною мірою зумовила перемогу Д. Трампа на президентських виборах у 2016 та 2024 рр. На думку українських дослідників, така форма неототалітаризму може постати внаслідок надмірного політичного впливу фінансово-промислових корпорацій та зростання технічних можливостей цілковитого контролю за життям людей завдяки нічим не обмеженому використанню новітніх електронних технологій (зокрема, штучного інтелекту) (Кудряченко та ін., 2022). Особливо небезпечною така ситуація є в умовах праг-

нення громадян демократичних держав до забезпечення особистого комфорту та безпеки ціною відмови від політичної свободи або політична мобілізація політиками-популістами власних прихильників на основі невдоволення багатьох громадян традиційними ліберально-демократичними елітами, формування ворожого ставлення цих громадян до тих, хто не поділяє їх точку зору.

Важливою рисою та умовою встановлення як класичного тоталітаризму, так і його новітньої форми, на думку української дослідниці Л. Якубової, є *тоталітарний консенсус* — фактична взаємна згода політичної еліти та більшості громадян щодо виправданості такого ладу, добровільна відмова громадян від власної політичної суб'єктності (Якубова, 2023b).

На думку автора, спільними рисами класичного тоталітаризму та сучасного неототалітаризму є:

- Принципова нетерпимість до ліберально-демократичного ладу та політичної свободи не лише всередині власної країни, але і в інших державах, прагнення до їх знищення за рахунок власного поширення (на цьому наголошувала визначна дослідниця феномену тоталітаризму Г. Арендт (Арендт, 2001)).
- Фактична відсутність громадянських прав та свобод або їх декларативний характер.
- Фактична відсутність поділу влади на гілки.
- Абсолютне поглинання суспільства державою, перетворення громадян на додаток держави (або ж специфічне явище «державосуспільства», вякому розмиваються межі між державною, громадською та індивідуальною сферами, і вся спільнота перетворюється на колективну тотальність, ідентифікує себе виключно в державі і через державу (Якубова, 2023a)).
- Невизнання, вороже ставлення до громадянського суспільства, незалежної громадської діяльності як явища.
- Закрите формування державних структур, імітаційний характер виборів.

- Абсолютний контроль держави за ЗМІ, провадження односторонньої пропаганди та індоктринації (в т. ч. пропаганди ненависті як до тих, хто вважається внутрішнім ворогом, так і до деяких інших держав, націй та народів).
- Здійснення масових репресій проти незгодних, наявність практик тортур, позасудових розправ, геноциду тощо.
- Культ особи лідера, культ сили та влади.
- Мілітаризм, агресивна зовнішня політика, формування ворожого ставлення до оточення (передовсім, антизахідництво), провадження заборонених методів війни, скоєння воєнних злочинів.
- Неповага до норм міжнародного права.
- Фіктивний характер законодавства.
- Відсутність гарантій приватної власності.

Водночас, необхідно наголосити і на відмінностях між класичним тоталітаризмом та неототалітаризмом, зумовленими появою новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, врахуванням поразок класичних тоталітарних режимів, необхідністю адаптації тоталітарних практик до сучасних суспільних реалій:

- Відсутність чітко сформованої, завершеної ідеології (на кшталт нацизму або комунізму): її заміником виступає синкретичне поєднання часто взаємно суперечливих концептів та гасел різних ідеологій, які надають режиму гнучкість та здатність до пристосування до мінливих реалій всередині та зовні країни (що радше є ознакою авторитарного режиму).
- Відсутність суворої однопартійності (переважно наявна неконкурентна система з партією-гегемоном без виразної ідеології та її сателітами), що також є переважно ознакою авторитаризму.
- Застосування «політики постправди» — політичних дій та мислення, відповідно до яких об'єктивні факти знецінюються на противагу суб'єктивним емоціям, віруванням та переконанням (Post-Truth Politics, 2025), при цьому вима-

гається безумовне сприйняття того, що проголошується лідером або офіційною пропагандою «тут і зараз», безвідносно будь-якого підтвердження такої позиції фактами; таким чином, політичні відносини набувають рис тоталітарного культу.

- Активне використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій задля контролю та стеження.
- Активне втручання у політичні процеси демократичних держав, в т. ч. через застосування соціальних медіа, з метою підриву демократичного ладу зсередини (корумпування еліт, інформаційні кампанії, підбурювання до безладу, втручання у вибори, створення міграційних криз, підтримка крайніх лівих і правих популістів тощо).
- Долання державних кордонів та дисперсність із застосуванням нових інформаційно-комунікаційних технологій (мобілізація прихильників поза межами держави на прикладі «русского міра», використання ісламської діаспори для роздмухування антиізраїльських настроїв).
- Спрямованість у минуле (культ предків, попередньої «втраченої золотої доби», маніпуляція історичними фактами та фальсифікація історії), що було притаманне не для всіх класичних тоталітарних режимів (зокрема, комуністичного).

Таким чином, попередні уявлення про те, що поширення новітніх засобів комунікації, відкритість інформації, пам'ять про трагедії, пов'язані з тоталітаризмом минулого, унеможливають поширення подібного політичного режиму у сучасності, виявилися хибними. Сучасне поширення неототалітаризму доводить, що тоталітарні доктрини та практики виявили здатність адаптації до сучасних суспільних реалій та глобалізованого світу, поєднуватися з рисами, радше притаманними авторитаризму. На думку автора, на індивідуальному рівні чинниками протидії поширенню неототалітаризму є моральна автономія індивіда, критичне мислення, відданість цінностям свободи, здатність до діалогу з іншими,

вміння бачити реальність поза власною суб'єктивною позицією. Однак суттєвою проблемою як для політичної науки, так і для громадянського суспільства є відсутність дієвих системних підходів для протидії неототалітарній небезпеці, що вимагає подальших ретельних досліджень феномену неототалітаризму.

Список використаних джерел

- Арендт, Ханна. (2001). *Джерела тоталітаризму* (Пер. з англ.). Дух і літера.
- Кудряченко, А. І., Солошенко, В. В., Деменко, О. Ф., Бульвінський, А. Г., Розумюк, В. М. та ін. (2022). *Практики подолання тоталітарного спадку у країнах пострадянського простору (1991–2021 рр.)*. Науково-аналітична доповідь. Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України».
- Пітер Тіль, Кертис Ярвін, Ілон Маск та всі всі всі | Максим Несвітайлов в Da'at Talks #6. Accessed April 25, 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=8kpOl4vnOXw>.
- Якубова, Лариса. (2023a). *Рашизм: Звір з безодні*. Академперіодика.
- Якубова, Лариса. (2023b). Україна в епіцентрі цивілізаційного зіткнення: євразійський/рашистський виклик. *Вісник НАН України*, 10, 30–44. <https://doi.org/10.15407/visn2023.10.030>.
- European Center For Populism Studies. "Post-Truth Politics". Accessed April 27, 2025. – <https://www.populismstudies.org/Vocabulary/post-truth-politics/>.